

Partijloze partijganger, Lou Lichtveld/ Albert Helman in Spanje

BRON: Nawoord Michiel van Kempen bij de tweede uitgave van *De sfinx van Spanje*, uitgeverij Schokland, 2011

Spanje in de jaren '30

Wie links georiënteerd was in de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw, wist waar in de wereld je dat engagement kon tonen: in Spanje. Het Iberische schiereiland was het toneel waar de grootmachten hun spierballen lieten rollen: de Sovjet-Unie, Duitsland, Frankrijk, Engeland, de Verenigde Staten, Italië. Het broedde en het giste, en de hogedrukpan van communisten, Trotskisten, socialisten, anarchisten, monarchisten, Carlisten en nationalisten liet niemand in de wereld onberoerd. Toen in 1931 de Republiek werd uitgeroepen door een revolutionair comité onder leiding van Alcáza Zamora en koning Alfonso XIII het land ontvluchtte, begonnen communisten ter linkerzijde en nationalisten ter rechterzijde te trekken aan een broos evenwicht, dat uiteindelijk zou leiden tot een van de meest chaotische periodes uit de Europese geschiedenis. Vanaf het uitbreken van de Burgeroorlog in 1936 bevochten allerlei partijen en facties, republikeins dan wel anti-republikeins gezind, elkaar op tal van fronten. De Internationale Brigades, in oktober 1936 op instigatie van de Komintern in het leven geroepen, telden 35.000 manschappen uit tal van landen. De onderlinge ideologische verschillen aan beide zijden, sterk aangewakkerd door inmenging van de wereldgrootmachten, leidden tot een gruwelijk bloedvergieten, waaraan praktisch geen enkele partij zich niet schuldig maakte. De verschrikkingen zouden de voorbode blijken te zijn van die van '40-'45.

Maar in het begin van de jaren '30 oefende de situatie nog een magische aantrekkingskracht uit op idealisten en dromers van over de hele wereld. Hier zouden de aartsconservatieve krachten van Kerk, Koning en Kapitaal een halt worden toegevoerd. Socialist en anti-fascisten liepen te hoop, nu het Duitse nationaal-socialisme in de Kristallnacht en de Nacht van Lange Messen zijn ware aard had laten zien. Tal van vrijwilligers gaven zich op om de communistische en anarchistische krachten in Spanje te komen versterken. Onder hen veel schrijvers en dichters van wereldfaam: Ernest Hemingway en John Dos Passos,

George Orwell en Pablo Neruda, W.H. Auden en Stephen Spencer, George Bernanos, Heinrich Mann en Antoine de Saint-Exupéry. En van afstand steunden intellectuelen als William Faulkner en John Steinbeck, Aldous Huxley en B. Traven, Rafael Alberti en Ramón J. Sender, André Breton en André Gide de zaak van de Republikeinen. Maar ook de nationalist en kregen steun uit kunstenaarshoek: Charles Maurras en Paul Claudel, Drieu La Rochelle en Hilaire Belloc mengden zich in de debatten, met zwarte inkt in hun pen.

Ook veel Nederlanders meldden zich aan als verdedigers van de Republiek toen in juli 1936 de oorlog uitbrak. Onder hen de schrijvers Jef Last, Anton Constandse en Johan Brouwer. De cineast Joris Ivens, met wie Helman vroeger in Berlijn had samengewerkt, kwam naar Spanje om er in 1937 zijn film *Spaanse aarde* te draaien, op een scenario van Ernest Hemingway.

De Gemeenschap

De drijfveer van Albert Helman om naar Spanje te trekken was niet allereerst een politieke, eerder een intellectueel-nieuwsgierige en zeker ook een pragmatische: er moest brood op de plank komen. Klein van gestalte maar groot van intellect, creativiteit en ambitie had hij, geboren als Lou Lichtveld in 1903 in Paramaribo, de benaauwenis van het laatkoloniale Suriname aan den lijve ondervonden. Een vroege poging om zijn vaderland te ontvluchten strandde in de eenzaamheid van een Limburgs klein-seminarie: hij keerde als tiener vol heimwee terug naar zijn geboorteland. Maar in 1921 was hij opnieuw de Atlantische Oceaan overgestoken en nu met een bijna verbeterde wil om niet meer terug te keren, een wil die hij een kwarteeuw gestand zou doen. Verbazingwekkend snel vond de jonge Lichtveld aansluiting bij de groep rond het tijdschrift *De Gemeenschap* en de gelijknamige uitgeverij. Hij was dan wel gekomen om carrière te maken in de muziek, al snel zou hij zijn tweede muze volgen: het schrijven. *De Gemeenschap* vertegenwoordigde progressief katholiek Nederland, dat korte metten wilde maken met het dreunende Schaepp-

man-katholicisme. De groep creëerde ruimte voor een zelfbewuste progressieve katholieke cultuur, die de vensters openzette naar de wereld. Voor de taalspie- lerei van Jan Engelman was evenzeer plaats als voor de vitalistische poëzie van Hendrik Marsman. Albert Helman dwong in deze kring al gauw respect af met zijn essays en kritieken, met zijn korte verhalen, zijn debuutroman Zuid-Zuid-West en zijn novelle Mijn aap schreit. Maar de vrijheid die de jonge katholieken voor zich opeisten, kende wel degelijk grenzen: er was al- tijd nog een katholieke censor, en die begon Helman zo op de zenuwen te werken, dat hij in conflict kwam met de bisschop van Haarlem. Hij smeedt de deur naar De Gemeenschap en het katholieke dagblad De Maas- bode toe en creëerde ruimte voor zijn sympathieën voor extreem-links, de Sovjet-communisten, de an- archisten. Die zou hij in Spanje snel genoeg leren ken- nen.

NRC en Groene Amsterdammer

In augustus 1929 wordt Lichtvelds derde kind gebo- ren: zijn zoon Peter. Deze bungelt in een hangmatje tussen de bagagerekken van de trein die het gezin Lichtveld over Brussel en Parijs naar Spanje zal voeren. Het is begin 1932. Lou voelt zich vrak en vrij, maar hij moet wel voor de kost zorgen. Hij heeft afspraken gemaakt met het liberale dagblad De Nieuwe Rotter- damsche Courant en met De Groene Amsterdammer, die de oplopende spanningen in Spanje — en in Catalo- nië in het bijzonder — graag verslagen zien worden door een lokale correspondent. Hij zal een overwel- digend aantal reportages naar Nederland sturen, waar- van een residu uiteindelijk in 1937 zal terechtkomen in De sfinx van Spanje (de afzonderlijke reportages wil- len zich wel eens verraden in een teveel aan herha- lingen). Maar hij schrijft ook voor De Stem, voor Ryn- bende's Blijmoedig Maandblad en voor elk ander blad dat maar een paar guldens voor zijn stukken wil be- talen. En bovenal: hij maakt als prozaschrijver een buitengewoon creatieve fase door.

In Spanje

Hij heeft in Utrecht Lenie Mengelberg leren kennen, een uitstekende partij, meent Lou. Hij huwt haar in 1927, zij is dan al in verwachting van hun eerste kind: Cecilia. Een jaar later volgt Noni, nog een jaar later Peter — drie kinderen, ter wereld gekomen in een keu- rig katholiek ritme. Leentje — want aan de naam Le- nie had zij een hekel — is een telg uit een echte kun-

stenaarsfamilie: haar vader is de beeldhouwer Joseph Mengelberg, diens broer de wereldberoemde dirigent Willem Mengelberg (Lou heeft weinig op met zijn Duitse muzieksmaak, maar zal pas echt pek en veren over hem uitstrooien als Mengelberg zich later tot na- zi-sympathisant ontpopt). Het huwelijk van Leen- tjes ouders is verre van gelukkig. Wilhelmina Fuchs wordt zwaar mishandeld door haar man, die uitein- delijk onder dwang wordt opgesloten in een psychi- atrische inrichting, waar men hem diagnosticeert als 'schizofreen' en 'depressief paranoiaal'.

Als het gezin Lichtveld in 1932 richting Spanje ver- trekt gaat ook grootmoeder Mengelberg mee, Wilhel- mina Mengelberg-Fuchs die 'Moedere' wordt ge- noemd. Het patroon van Lou's jeugd herhaalt zich in Spanje: een huis waar de wijsheid van oude vrouwen zich vermengt met het gekwetter van de kinderen. Moedere is als hoteliersdochter bovendien een uit- stekende kokkin, een gave die hen nog veel plezier zal opleveren.

Het gezin neemt zijn intrek in een voormalige the- aterruimte op een heuvel boven het dorp San Cugat del Vallès met zicht op de Montserrat. Het huis ligt even buiten Barcelona, aan de andere zijde van de heuvel Tibidabo. Lou doopt het huis om tot 'Casa Ho- landa'. Het toneel in de grote ruimte met aan weers- zijden ramen, was dichtgetimmerd en fungeerde als logeerkamer, de kleedkamer als slaapkamer. De ga- rage stond nog vol toneeldécors. Het huis bood een donker en veilig onderkomen aan de kersverse im- migranten. In het begin was er geen kachel en moest men zich warmen aan het houtvuur. Maar er was ra- dio en nog meer bijzonder: er was telefoon. De Licht- velds leefden daar allerm minst geïsoleerd. Angeletta, de boerin van naast, raakte al snel goed bevriend met Leentje. De kolenboer, de bakker en de geitenhoeder maakten regelmatig hun opwachting. Er waren de Fräuleins, dienstbodes en werksters uit het buiten- land (wij zouden nu zeggen: *au pairs*), van wie er nog één met Slauerhoff zou verdwijnen naar Noord-Afri- ka. En dan waren er de vrienden en verwanten die voor kortere of langere tijd in San Cugat verzeild raakten.

De familie Mengelberg

Zo streken Leentjes broer, de dirigent en componist Karel Mengelberg, en zijn Duitse vrouw, de harpiste Rahel Draber, in de herfst van 1933 in San Cugat neer. Ze hadden beiden in Duitsland gewerkt, maar toen Hitler in 1933 de macht greep, begon het gekrijjs

van de Rijkskanselier en zijn nazitrawanten zo oordovend door de Rundfunk te schallen, dat de Mengelbergs besloten Duitsland te verlaten. Zij zouden een jaar in het Casa Holanda blijven hangen. Karel gaf de kinderen Duitse les en zong liedjes met hen. Hij werd dirigent van de *Banda Municipal de Barcelona* waarvoor hij zijn orkestwerk *Catalunya Renaixent* schreef als hommage aan een ‘herboren Catalonië’. (De Nederlandse première van het stuk zou pas plaats vinden tijdens het Holland Festival van 1991.) In de laatste dagen van 1934 vertrok Rahel naar de Sovjet-Unie waar zij emploti had gevonden, zesentwintig jaar oud, drie maanden zwanger en moederziel alleen. Karel kreeg pas een visum na de geboorte van hun zoon, Misha Mengelberg, die als pianist en componist één van de groten van de geïmproviseerde muziek in Nederland zou worden.

Anderen bleven voor kortere tijd in San Cugat hangen, mensen uit de kring van *De Gemeenschap* en vooral ook veel beeldend kunstenaars: de progressieve priester Toon Ramselaar, de schilders Otto van Rees en Wim Schuhmacher, de cineast Jan Hin, dichter J.J. Slauerhoff, de Duitse taalvirtuoes Albert Vigoleis Thelen. De laatste zou een bezoek van Helman aan hem boekstaven in zijn meesterwerk *Die Insel des zweiten Gesichts*, dat Thomas Mann een van de grootste boeken van de twintigste eeuw vond. Met Slauerhoff maakte Helman begin 1934 een reis via Málaga naar Marokko.

Productieve tijd

Al direct na aankomst in Spanje toog Lou aan het werk. Hij bouwde een netwerk op van overwegend progressief denkende kunstenaars en politici en schreef zowat dag en nacht — wat ook nogal wat aan zelfbeheersing vroeg van de drie opgroeiende kleinen, die door Moedere, Leentje, de Fräuleins en de altijd wel aanwezige logés tot kalmte moesten worden gemaand. Lou schreef en Leentje tikte al zijn manuscripten uit. De Remington moet in Casa Holanda zowat onafgebroken gerateld hebben, want Helman werkt behalve aan zijn krantenverslagen ook aan *De geluidsfilm* (1933), hij vertaalt John W. Vandercooks *Tam tam*; *Een oervoud staat in Suriname* (1935), voltooit maar liefst zeven romans: *Waarom niet* (1933), *Het is verboden...* (1933), *Orkaan bij nacht* (1934), *De dolle dictator*; *Het ondoorgrondelijke leven van Juan Manuel de Rosas* (1935), *De onverzoenlijken* (1936), *Aansluiting gemist* (1936), *‘s Mensen heen- en terugweg* (1937), en twee novellen: *De*

kostbare dood (1936) en *Ratten* (1936). En dan is er nog *De sfinx van Spanje*.

De Maasbode schreef op 14 maart 1936 over *De dolle dictator*: ‘Helman toont in dit werk zijn afkeer voor moderne dictaturen; de rechtse wel te verstaan, want voor de linkse schijnt hij blijkens zijn onverholen sympathie voor Moskou in *Waarom niet* een uitzondering te maken.’ Dat een historische roman over de Argentijnse dictator Juan Manuel de Rosas ook in het Spanje van de jaren ’30 op bijzondere aandacht kon rekenen, ligt voor de hand. Op uitnodiging van de groep ‘Buitenlandsche pers’ van de Journalistenclub *Periodistes de Barcelona* hield Helman kort na het verschijnen van *De dolle dictator* een lezing voor een talrijk publiek, waaronder vele literatoren en de elite van de Nederlandse kolonie te Barcelona. Hij sprak over ‘De ideaalen van vrijheid en democratie in de Nederlandsche literatuur’, maar vergeleek ook Rosas met de dictatoren van die dagen. De Spaanse pers deed er verslag van en er meldde zich een uitgever voor een Spaanse vertaling van zijn boek, maar die zou nooit uitkomen.

Hoe hard Lou ook werkte, het bleef toch altijd een bohémienachtig bestaan dat de familie daar in dat half-Moorse pseudo-kasteeltje in San Cugat leidde. De reguliere inkomsten uit de schrijverij vonden een welkome aanvulling op de opbrengsten van een drietal kookboeken die Lou samen met zijn vrouw schreef onder de naam Marion Bekker.

Het mag een wonder heten dat Helman nog de tijd en middelen vond om vele reizen door Spanje te maken, veelal per trein, maar ook, zoals in juni 1935 per auto, wanneer hij met het bevriende artsenechtpaar Joop en Lies Odinet in hun snelle Dodge over het Iberisch schiereiland flitst.

Anarcho-socialist

Barcelona, de bruisende hoofdstad van het trotse, naar onafhankelijkheid strevende Catalonië, is in die jaren misschien wel de meest internationale stad van Europa. Na de brand in de Berlijnse Rijksdag op 27 februari 1933 en de Nacht van de Lange Messen ruim een jaar later, ontvluchtten Duitse communisten en joden als ratten het nazischip van het Derde Rijk. Velen staken de Pyreneeën over en vestigden zich in Barcelona en omgeving, waar al kleinere of grotere gemeenschappen van elke denkbare nationaliteit zijn ontstaan. Wie van die verbrokkelde gemeenschap-indiaspora een indringend beeld wil krijgen leze Hel-

mans *Aansluiting gemist*, een welhaast existentialistische roman die Helman zelf karakteriseerde als ‘niets meer of minder dan een ooggetuigeverslag, zo getrouw mogelijk uitgebracht.’

Vertrok Helman uit Nederland met niet scherp gearticuleerde sympathieën voor de Sovjet-Unie en de anarchie, in Barcelona, waar het krioelde van de Russen die het ‘arbeidersparadijs’ waren ontvlucht, liet hij zijn toch wat naïef idealisme al gauw varen. Hij ontmoette in 1934 op Mallorca Angelica Balabanov, de eerste secretaresse van Lenin, die de onmenselijkheid van het Sovjet-systeem was ontvlucht en hem ‘als een jong zoontje’ zoals hij het zichzelf later herinnerde, onder handen nam en de ogen opende voor het falen van links. Helman ontwikkelde zich tot een anarcho-socialist, die vanzelfsprekend de zijde van de Republikeinen koos, maar zonder zich bij een partij aan te sluiten. Als in 1936 de Spaanse Burgeroorlog uitbreekt, besluit hij wel dat hij zich wil inzetten voor de buitenlandse Republikeinse propaganda tegen Franco. Hij voegt zich bij zijn Catalaanse vrienden en gaat schrijven voor een inlichtingenbureau dat persberichten voor het buitenland verzorgt die ook in Nederland verspreid worden. Maar een onvoorzichtig telegram waarin *De Groene Amsterdammer* informeert naar de onlusten en de rol van de anarchisten, breekt hem lelijk op. Het telegram wordt onderschept en Helman wordt door zijn eigen anarchistische kameraden opgebracht. Dankzij het ingrijpen van zijn vrouw, die een hoge piet in de journalistiek, Molins, inschakelt, komt hij na een beklemmende dag in de cel vrij.

George Orwell

Op het kantoor van zijn persbureau aan de Rambla in het hart van Barcelona zit een schrijver die later wereldberoemd zal worden met zijn anti-totalitaire romans *1984* en *Animal Farm*: George Orwell. Deze koos overigens wél voor een politieke partij: de marxistische POUM, die tot zijn stomme verbazing in aanvaring kwam met de Spaanse communisten die de Sovjet-lijn volgden. Anders dan Helman nam Orwell ook daadwerkelijk de wapens op en hij raakte in 1937 ernstig gewond. Over zijn tijd bij de POUM-milities zou hij in 1938 *Hommage to Catalonia* publiceren. In 1953 zal Helman aan zijn zoon die net Joegoslavië had bezocht, schrijven: ‘Je zou mij een speciaal genoegen doen, met eens te lezen (of te herlezen) George Orwell’s “1984” (Pocket-books) dat ik ui-

termate boeiend vond en dat je zeker stof tot nadenken zal geven in verband met je reis naar Titoland. Orwell, die nu dood is, heeft bij mij gewerkt in de “Poum” tijdens de Spaanse burgeroorlog, en ik weet dat hij verdraaid goed wist waarover hij schreef.’

Helman heeft zelf maar één korte veldtocht meegemaakt, in augustus 1936, en dat was genoeg om te doen beseffen dat hij er noch het fysiek noch de zenuwen voor had. Zijn inzet had daar weinig te betekenen. Hij doet levendig verslag van die veldtocht met de anarchisten van Durruti in het vijfde hoofdstuk van *De sfinx van Spanje*. Hij werd daarbij vergezeld van een ‘dierbare collega’. Wat hij echter niet vertelt is dat die collega zijn grote nieuwe liefde is.

Lili Cornils

In 1934 heeft hij op een terras aan de Rambla een vrouw ontmoet, een Duitse beeldhouwster. Terwijl Helman een grote bewondering koesterde voor de Duitse cultuur, moet hij van de Duitsers niets hebben. Maar deze Lili Cornils beschouwt zichzelf als ingezetene van de vrije stad Hamburg en niet van het Duitse Rijk. Ze is voor Hitler-Duitsland uitgeweken naar Barcelona en daar getrouwd met een jood, een zekere Frank — of het in de kolonie van gevluchte Duitsers om een gelegenheidshuwelijk ging is onduidelijk. Ze verliet Frank voor Lou, die in Lili had gevonden wat hij in 1951 in een brief schreef over de vrouw: ‘een abstractie tussen La Mère, L’Amour et la Mort’, de moeder, de liefde en de dood. Lili zal de belangrijkste vrouw in zijn leven worden en dertig jaar lang de haven blijven waarin de motorsloep genaamd Lou Lichtveld beschutting vond na de zoveelste zee-storm. Lili was — om in dezelfde beeldspraak te blijven — recht-door-zee, gepassioneerd maar rationalistisch, tegelijkertijd bewogen en koel-analytisch, zorgzaam maar geen moederkloek.

Voor Leentje Mengelberg is het vertrek van Lou, die bij Lili intrekt, een bitter gelag. Harde brieven worden uitgewisseld en pas na verloop van tijd komen zij weer in een wat serenere verhouding tot elkaar te staan, al zal de officiële scheiding pas jaren later worden uitgesproken. Leentje blijft wel altijd trouw Lou’s handschriften uittikken.

Als Lou zich opmaakt om naar het front te gaan, zegt hij tegen Lili dat hij afscheid van haar moet nemen, maar dat accepteert zij niet. Helman herinnerde zich veertig jaar later: ‘Ik ga mee, zei Lili. En toen ik tegenwerpen maakte, dat ze zich daar als vrouw

tussen allemaal mannen niet zou kunnen bewegen, antwoordde ze dat ze toch een overall had om aan te trekken. Dat heeft ze gedaan.’ Zij is dus een van de vrouwen geweest die deel uitmaakten van de bonte colonnes die vanuit Catalonië naar Aragón trokken om de nationalistische militias van generaal Franco de voet dwars te zetten. Het stel wordt ingeschreven als *mécánicos* van de militia om onaangenaamheden te vermijden. Persoonlijke moed en geestdrift zullen zegevieren over het geavanceerde wapentuig van de rebellen, meent Lou in een romantische bui — de loop van de militaire gevechtshandelingen tijdens de Burgeroorlog zou uiteindelijk wel anders uitwijzen. Over Montserrat, Lérida en Caspe gaat de reis naar Fraga in Aragón, vervolgens over Escatrón en Albalete naar Lécera. Hij memoreert sarcastisch hoe nationalistisch Spanje vliegtuigen cadeau kreeg ‘van iemand die ik niet noemen wil om onze heilige Nederlandse neutraliteit niet te schenden’. Eenmaal in de gevechtszone eist Lou geweren en een patronentas: ‘Ik wil het grote ook beleven, ik wil kruitdamp ruiken.’ De metamorfose van de kleine man tot een soldaat met een grote Mauser — bij gebrek aan een schouderband voorzien van een touw — wordt halfgeërgerd aangezien door zijn partner, die hem uitlacht. De afmattende nachtelijke veldtocht door woestijnachtig gebied, met een vuurwisseling zonder slachtoffers, brengt vooral veel zelfinzicht: Lou’s plaats is achter zijn schrijftafel. ‘Mijn vulpen is een beter wapen!’

Zij voelen er veel voor de anarchistenleider Duruti te bezoeken die het bevel voert over de operaties in de sector Huesca, maar ontvangen brieven dat zij naar Barcelona moeten terugkeren en nemen moe en enigszins gedesillusioneerd plaats in het boemeltje dat hen naar huis zal brengen.

Opgepakkt door de GPOe

Als Lou Lichtveld in het voorjaar van 1937 Nederland bezoekt, houdt hij op 5 mei een lezing voor hispanisten. Hij heeft het over de godsvrucht van de Spanjaarden, maar ook over de politiek bezuiden de Pyreneeën: de Centrale regering laat naar zijn oordeel teveel haar oren hangen naar de Sovjet-Unie, die mét Engeland en Frankrijk, Spanje liever als burgerlijke democratie dan als revolutionaire republiek ziet (verslag in *Het Vaderland* van 7 mei 1937). In feite zie je hier zich de strijd afspelen tussen het behoudende vaderlandse communisme van Stalin en het revolu-

tionaire communisme van Trotski.

In juli 1937 wordt Helman opnieuw voor verhoor opgepakt, deze keer door de GPOe, de gevreesde Russische geheime dienst die alomtegenwoordig is en hem ervan verdenkt een spion te zijn. Dat is niet helemaal een merkwaardige veronderstelling, wanneer men bedenkt dat de hoofdredactie van de NRC liever de fascistten dan de communisten in Spanje ziet zegevieren (al is het dan ook wrang voor Helman dat de NRC een aantal van zijn reportages weigert af te drukken). Helman brengt het er goed vanaf, maar de schrik zit er toch goed in. Hij neemt contact op met de Franse consul en krijgt een vrijgeleide voor een Franse oorlogsboot die hen naar Marseille zal brengen. Hui- lende stappen Lou en Lili, ieder met een klein koffertje, aan boord. Hun hele hebben en houden hebben ze moeten achterlaten. De oorlog eiste nog meer tol: een grote kist met daarin allerlei spullen, waaronder ook schilderijen, die elders in Barcelona stond opgeslagen, werd weggebombardeerd.

Leentje en de kinderen werden op de Vulcanus gezet, die hen om het Iberisch schiereiland heen door de Golf van Biskaje naar Nederland zal brengen, waar zij in Landsmeer bij de Odino’s onderdak vonden. Lou komt daar nog afscheid nemen, alvorens hij samen met Lili de oversteek maakt naar Mexico, het tweede van de in totaal zes verschillende landen waar zij zullen wonen. Lili en Lou kwamen arm als kerk- ratten aan en werden opgevangen door kunstenaars die al even arme sloebbers waren. ‘En wat waren we gelukkig!’ herinnerde Lou zich meer dan een kwart- eeuw later.

Uitgavegeschiedenis

Over de boekgeschiedenis van *De sfinx van Spanje* weten we nauwelijks meer dan dat er Helmans reportages uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en de *Kroniek van Kunst en Cultuur* in opgenomen zijn. Of het boek op zijn eigen instigatie tot stand kwam of op die van zijn uitgever weten we niet, want het archief van uitgeverij Nijgh & Van Ditmar ging verloren bij het bombardement op Rotterdam in de eerste oorlogsdagen. De ‘foute’ Spaanse ambassade stelde nog van alles in het werk om de verschijning van het boek tegen te houden, maar dat mocht niet baten. In de pers vond het boek overigens nauwelijks weerklank, misschien waren vanaf 1937 de ontwikkelingen in Hitler-Duitsland belangrijker dan wat er zich in Spanje afspeelde. Wellicht verklaart dat ook dat het bij de

eerste druk van 1937 is gebleven: de actuele ontwikkelingen haalden het Spaanse achterhoedegevecht in, zeker nadat Franco zich meester maakte van de macht. Helman zou nooit meer een stap in Spanje zetten. Na de oorlog verbleef hij een tijd in het Franse Pyreneëndorp Prades. Hij wilde Spanje terugzien en begaf zich op weg naar het Spaanse Puigcerdà: 'De grens was afgesloten met een slagboom. Daar heb ik staan huilen van heimwee en verdriet; ik kon en wilde er niet heen zolang de dictator Franco het volk nog bleef terroriseren.'

Nog in 1992, enkele jaren voor zijn dood, zou Lou Lichtveld een nawoord schrijven bij het boekje *En gij... wat deed gij voor Spanje?*, dat verscheen bij de gelijknamige tentoonstelling over de Nederlanders en de Spaanse burgeroorlog. Hij liet de gelegenheid niet voorbijgaan om de laffe houding van de Nederlandse Franco-gezinde politici nog eens over de hekel te halen. ●

*Michiel van Kempen is buitengewoon hoogleraar
West-Indische Letteren aan de Universiteit van
Amsterdam*